

SZÉCHENYI POLITIKAI PROGRAMM- TÖREDÉKEINEK KELETKEZÉSE ÉS HATÁSA.

Abban a nagy politikai harcban, melyet gr. Széchenyi István Kossuth Lajos ellen 1841-től 1848-ig folytatott, kimagasló mozzanatot jelöl *Politikai programm-töredékek* cz. politikai röpirata. A *Kelet népe* cz. művével indította meg 1841-ben Kossuth hirlapírói és politikai modora ellen a harcot, majd mikor azt látta, hogy a nemzetiségi kérdésben a kifogásolt modor terjed, *Garat* cz. művében újra meg akarja támadni. Nem adja ki ugyan e művét, de támadása nem marad el, kifejezésre jut 1842. évi híres akadémiai elnöki beszédében, majd a *Jelenkorban* 1843—5 között közrebocsátott hirlapi cikkeiben. A hirlapi vita mutatja, hogy támadása ellenére is Kossuth irányzata évről-évre gyarapodott.

Széchenyi, a ki az 1825-iki országgyűlésen a nemzetet tespedéséből felrázta, a nemzet újjáélesztését megindította és a ki mint az ellenzék egyik vezére a reformokat 1840-ig irányította, izgatott aggodalommal látta az ellenzék gyarapodását és modorának a gyakorlati életbe való átvitelét. Már 1841-től kezdve mindinkább távolodik az ellenzékktől és közeledik a kormány felfogásához, mert ez 1840-től kezdve a reformok terére lép. Egy 1842. évi jegyzetében így jut kifejezésre ez a gondolkozásmódja: «Eine Regierung, deren grosse Fraction im allgemeinen für Nationalität und Fortschritt ist, die soll ich wegen jeden Detail Fehler und dass sie in ihrer complicirten Stellung manchmal was versäumt és nem győzi die Übergriffe der 52 Comitate gehörig zu controliren, ce n'est ni loyal, ni prudence.»

Helyzete azonban ezentúl kényes és épen nem irigyléseméltó, mert az ellenzék (különösen ellenzéki mágnástársai, mint Batthyány Lajos és női környezetük) szemére veti, hogy következtelen, köpönyegforgató, apostata; a conservatívok soraiban viszont gr. Sztáray Albert rámutat, hogy ő indította meg a harczot, most ime láthatja az ellenzéknel munkája gyümölcsét; Metternich, a hatalmas államkancellár és neje pedig megijedt convertitát látnak benne és mulatnak rajta. A valóság azonban az, hogy függetlenségét minden irányban fentartja, erre vall az a körülmény is, hogy az ellenzékiek rossz néven veszik, ha a conservatívok közé, ezek viszont, ha az ellenzék közé megy. Időnkint kétely szállja meg, hogy ő, a ki «Magyarországon a világot meggyújtotta, képes lesz-e uralkodni rajta». «Ich habe immer das höchstmögliche Glück von Ungarn vor Augen», írja fenti jegyzetében, de ugyanott van egy töredék-gondolata is, mely elhatározását reá jellemző tragikummal így fejezi ki: «Ich muss mich opfern! Und ist es nicht so? Für deren Gesinnung ich schreibe, denen ich schmeichle, verstehen mich nicht...»

Magyarország helyzete akkor alkotmányos szempontból a gyakorlatban zavart volt. Az ország ügyeit az osztrák császári, közbirodalmi kormány intézi, a magyar kancellár ennek a kormánynak közege. A nemzet számára csak az országgyűlés és a megyegyűlések szolgáltak az alkotmány biztosítására. Az országgyűlés tárgyait és a sorrendet a királyi propositiók határozták meg, de ezekben a kormány az Európaszerte megindult reformok megvalósítását nagyon lassan indította meg, a mi az ellenzéknek nem elégitette ki, s mivel az 1843/4-iki országgyűlés az úrbéri, adó- és vámügyeket nem intézte el kedvezően, az ellenzék az országgyűlés után a harczot átvitte a társadalomba, megalapítván 1842 végén a védegyeletet, átvitte a harczot a megyékbe, felvetvén az önadóztatás elvét s szervezkedett, előkészült, hogy reformterveit a legközelebbi országgyűlésen valóra váltsa. Az ellenzék a magyar államnak az alkotmányban biztosított önállóságát akarta megvalósítani

s e czélzata megfelelt a magyarság érületének. Innen van, hogy az ellenzék folyton gyarapodott, a társadalmi és megyei élet mind erősebb, lelkesebb harcok színhelye lett s részvettek benne hathatósan a nők és különösen az ifjúság is.

Metternich ily helyzetben arra határozta el magát, hogy az ellenzék főerőségét, a megyét megreformálja. A főispáni állásokat kormányhivatalnoki állássá minősítette s azon megyékbe, hol az örökös főispán visszavonult, administratorokat neveztetett ki. E reform keresztüvitelére gr. Apponyi György vállalkozott. Apponyi azonban a nemzet számára közgazdasági irányú reformról is gondoskodott. Keresztülvitte, hogy a kormány a helytartótanács fenhatósága alatt 1845-ben egy közlekedési osztályt állított fel s ennek elnökéül megnyerte Széchenyit, a ki a Tisza szabályozását, a hol a magyarság zöme lakik, tűzi ki legelső teendőül, hogy ezzel, mint 1846 ápr. 14-iki levelében írja, «az országot pacificálja és a kormányt rehabilitálja». Széchenyi jól tudta, hogy népszerűségét áldozza fel avval a lépésével, hogy a kormány szolgálatába lép, de nem habozott e lépést megtenni, mert meg volt győződve, hogy Apponyi és a kormány akar Magyarországon reformálni, és mert azt hitte, hogy ezzel meg fogja könnyíteni Apponyi helyzetét. Apponyi az adminisztratori rendszerrel nem érte el a kitűzött célt. Az ellenzéket nem tudta megtörni; ellenkezőleg a rendszer új erőt nyújtott az ellenzéknek a harcra, s ezt kellően ki is aknáztá. Széchenyi izgatottan figyeli a harc fejleményét, a mint ezt Naplói bizonyítják. 1845 nov. 17-én feljegyzí és helyesnek találja Metternich mondasát, hogy a forradalomban három állomás van: az első könnyen játszható, a harmadik már nem, Magyarország a másodikban van. Néhány nap mulva (nov. 20-án) már maga is nyílt forradalmat lát, kétely szállja meg, mert nem tartóztatható fel: szeretne feledni, aludni, pihenni s többé fel nem ébredni. Feljegyzí a csongrádi és bihari verekedéseket (decz. 23), fel még azt is, hogy a Nemzeti és Ellenzéki Kör Deák tiszteletére ebédet ád (1846 febr. 12) s ebben a tün-

tetésben már a széztüllés első lépését látja, mert semmi sem történhetik meg párt nélkül.

Feljegyzéseiből kitűnik az is, hogy az ellenzék gyanus szemmel nézte azt, hogy ő kormányhivatalt vállalt és a kormányt pártolja. Szapáry Augusta grófnő (1846 jan. 9-én) megkérdezte, miért vezetteti magát Apponyi által; figyelmeztette, mily dicsőségben állott régebben s ez most szertefoszlott. Szentkirályi Móricz úgy nyilatkozott róla (jan. 28), hogy minden rossznak Széchenyi az oka; miután leverte őt Kossuth a journalistikában, a kormányhoz szegődött. Festetics Adél grófnő meg tudtára adja, hogy azt beszélnek róla, Magyarországot osztrák-némétté akarja tenni; mire mélabúsan azt jegyzi meg: «Én beszéltem (a főrendiházban) először magyarul, egy magyar akadémia számára 60,000 forintot adtam (febr. 1).»

E közben Apponyi és az őt támogató conservatív-párt mind nagyobb és szenvedélyesebb támadásoknak voltak kitéve az ellenzék és az ifjúság részéről. A már említett Szapáry Augusta grófnőről pl. ezt jegyzi fel Széchenyi 1846 jan. 9-én: Guszti Sz. nennt meine Promenade — Gyülde — diesen Misthaufen, woher kommt die Agressiva? Sie dürfen alles, die andern nichts». Különösen fontos azonban az, mit 1846 ápr. 8-án feljegyez. Wenkheim Béla e megjegyzését írja Naplójába: «L. Batthyányi erősen gyűlöli Apponyit, mint szereti a hont». «Ich werde bald ausbrechen». jegyzi meg Széchenyi s ezt meg is teszi ápr. 21-én, a mikor belefog *Politikai program-töredékek* cz. művének írásába. 1846. ápr. 21-én kezdte meg s kisebb-hosszabb megszakításokkal 1847 január 18-án fejezte be művét, s ez febr. 24-én került ki a sajtó alul.

* * *

A *Pesti Hirlap* 1846 ápr. 5-iki számában megjelent *Tiszai levelek* cz. cikknek az a kijelentése adja neki a kiinduló pontot, hogy Széchenyi helyét függetlenül megállotta minden körülmények között. Megállapítja, hogy már

az ellenzék egy része is kezdi megérteni, hogy sorain kívül is lehet valaki hazafi.

Magyar haza soha sem volt híjával a derék férfiaknak, de mindig szükölködött olyanokban, a kik az igazat tartózkodás nélkül a nemzetnek megmondták. E tekintetben első, a ki nem hízelt a nemzetnek. Mikor feliasztotta a nemzetet halálos álmából, szemére lobbantotta hátramaradottságát, a miért akkor sokan kárhoztatták. Na, szintén az igazat tárja a nemzet elé. Egész életében következetes volt azért és senki sem vetheti szemére, hogy elhagyta vezéreszméjét, mert a mint pályája első felében ellenzéki volt, mivel akkor nemzetiségünket és alkotmányunkat csak így lehetett megmenteni: úgy most meg azt hiszi, hogy csak a kormányval kezefogva lehet a már nem veszélyeztetett nemzetiséget és alkotmányt megszilárdítani. Az ellenzék azonban oly úton van, hogy általánosságban veszélybe döntheti a nemzetiséget és alkotmányt. Az ellenzék ugyanis azt hajtogatja, hogy nem akar a negatív terén maradni, a conservatív tábor és a kormány azonban mindenben útját állja. Itt rejlik a baj forrása, mert az ellenzék örködni is, vezetni is akar, a mi lehetetlenség és csak a zsarnokság ideálja. Elvben nem, csak modorban különbözik tőle az ellenzék s ez a modor veszélyes. Mióta Ausztriával egybe vagyunk házasítva a hazafiságot csak az ellenzéki mezőn lehetett gyakorolni s a múltban az ellenzékiiségnek köszönhetjük fenmaradásunkat. Ez megrögződött a nemzetben s az ellenzékiiség és hazafiság synonym fogalomná vált. Ez azonban fogalomzavar, mert vagy kormányi vagy ellenzéki szerep csak eszköz s a haza java az egyedüli célunk.

A mostani ellenzék a régebbi gravaminális politikát követi, de ez csak addig helyes, a míg a kormányzás mezejére nem lép.

Ha mi oly alkotmányos állam volnánk, mint Franciaország, nem volna baj, hogy az ellenzék vezetésre törekszik, mert egyszerűen átvenné a kormányt; de nálunk ez lehetetlen, mert szerkezetünk a közhirodalommal szerfelett

bonyolult. Összeköttetésünk Ausztriával nem határozottatott meg pontosan s ebben rejlik a vizzály magva s ez megmarad mindaddig, míg a magyar és az örökös tartományok különböző statusszerkezetet pontosan meg nem határozzuk.

Abnormális állapotunk kútforrása abban rejlik, hogy az ausztriai kormány a legközelebbi időkig a magyar nemzetiséget és alkotmányt mellőzve, az országot a közbirodalomba akarta olvasztani, a magyarság pezsgőbb része viszont még most sem képes abba az eldönthetetlen ténybe belenyugodni, hogy Magyarország az ausztriai tartományokkal egybe van házasítva s a közállamnak egyik kiegészítő része.

Az abnormalis állapotot saját pályáján is tapasztalta. Természete szerint ugyanis nem ellenzéki, mégis sokáig az volt; kötelessége szerint ez idő alatt a cselekvés terén is működött, mert a kormány nemzetellenes, hazánk mozdulatlanságban volt: de mindig szem előtt tartotta, hogy a közállam szerkezetével ne jöjjön ellenmondásba s modora ne legyen ingerlő. A mostani ellenzék ebben a körben mozog, de nagyobb hévvel és keserűséggel; mindig gyanúsítja a kormányt, egyben reformkérdésekkel vajudik s ezek valóztatását követeli. A bosszantás, terroristikus modor nem jár haszonnal. Azt mondja az ellenzék, hogy sokan vannak; mi haszna, ha még nagyobb erővel jó összeütkezésbe. Azt mondja, a kényszerítés sikeresebb a rábeszélésnél; ez igaz, de csak hatalom mellett, a mi hatalmunk pedig önámítás. Eddig Ausztriával szemben nem használtuk a rábeszélést, mert önállósági képzeletünkben csak saját érdekünket néztük s így Ausztria is azt tette és ő volt az erősebb. A mai békésebb korban nem szabad az ellenzéknek a mindenes szerepét játszania, már pedig ezt teszi, mint ez az adóügyében látható, mert újságcikkeik szerint a haladópart nevével igényli a maga számára.

Az ellenzék kisebb részében az ellenvélemény ledorongolása kapott lábra, türelmetlen s ez adja az egész színét, a mi a forradalmi állapot kezdete. Most midőn a kormány czélzata becsületes, nem szabad az ellenzéknek túlsúlyra jutnia, mert akkor a nemzetiségből és alkotmányból kivet-

köztető rend helyreállítása következik, s akkor késő lesz a kiábrándulás.

Mióta a kormány felhagyott alkotmányellenes politikájával, az ellenzék természetellenes helyzetbe került, mert a védelem enyhültével haladási vizsketeget érez. A kormány viszont nem tűzött ki bölcs tervet, hogy jobb magyarok és rendszeretőbb alkotmányosak legyünk. Nem rajta múltott ez, de szavának fönt nem volt hatása. A főhibás azonban a nemzet, mert végeredményében ő maga határozza meg, mily szellemben kormányoztassék. Égy idő óta a külföld is elhidegedik irántunk. Ez nem volna nagy baj, annál fájdalmasabb, hogy fajtánk nemzeti és alkotmányos kifejlést illetőleg sohasem volt rokonszenvre érdemes; őseink azért, mert nem erényeik, hanem a szerencsés véletlen tartotta fenn a nemzetet; mi pedig azért, mert a drága hagyományt nem tudjuk jobban megbecsülni. Apáink jó harczosok voltak, de irigykedtek, mi meg fejlesztjük a kuruczszellemet, a mely csak gyásnapokat hozott a honra. Így irányt adni a kormánynak nem lehet, nem addig, míg meg nem barátkozunk azzal, hogy Ausztriával egybe vagyunk házasítva, s míg a magyarság egy része az alázatos szolga, a másik pedig a betyár-tempót terjeszti. Az ellenzék nem akarja a kormányt elősegíteni, hanem ellenkezőleg gyűlöletessé kívánja tenni; pártszempontból ítél s a ki nem hozzátartozik, az pecsovis, azt meg akarja szégyeníteni. Az ellenzék sem a múltban, sem jelenben nem tudja hasznát venni azon férfiaknak, a kik a trónhoz közel állanak, sőt inkább a gyűlölet tárgyává tette őket. Azt hiszi, hogy a bécsi levegő mindenkit elszédít, mindegyik eladja a becsületét; pedig e férfiak közt sok a kiváló hazafi, de befolyásukat gyakran épen az ellenzék hiúsítja meg. Ez a politika idétlenségünkre mutat s oka 1. az uralkodni akaró gyermekies dacz, 2. a lovagiság körüli zavaros idea, 3. Ausztriával való összeköttetésünk fel nem fogása. A kormány elleni dacz nálunk nagygyá tesz, az igazi lovagiság alaptulajdonságait összezavarják, mert minden, még a politika is a szeretet és a gyűlölet határai közt ingadozik s a pajtáság istápolásban részesül; kevesen fog-

ják fel a különbséget, mely hazánk s az örökös tartományok közt fennáll s nem látjuk, hogy nálunk a magyarság, progressio és alkotmány, ott a németiség — status quo — és autokrátiával áll szemben s így csak örökös ujjhúzás vagy jó házasviszony közt választhatunk. Mindegyik fél a maga állásából ítél, innen az örökös recriminatio és visszatorlási hév. Nem okulunk, nem segítjük főembereinket, sőt újabban a hivataloskodást is gyűlöletessé teszszük, a mely pedig azelőtt fény volt. Ezért lépett e pályára, nem hiúságból, sem pénzért, hanem mert a mint felléptekor az Extra Hungariam-féle elv elenyésztésére mindent megtámadott, most mikor a kormány ledorongolásának elve az aggasztó, a kormánynak és hivatalnokoknak tekintélyét akarja növelni. Eszméltre akarja bírni honfitársait, mert másképp nem lehet a haza előmenetelét eszközteni, csak ha a zsarnokságnak elejét vesszük. A szabadság zsarnokait a kellő értékükre kell leszállítani mihamarabb, mert már saját pártfeleiket is támadják, ha nem azt teszik, mit ők akarnak.

Ezután Kossuth Lajosnak a Hetilapban az adóról közzétett két vezércikke alapján az ellenzékéről általában mondtak konkrét bizonyítására tér át.

Kossuth szereplését tartózkodás nélkül bonczkése alá veszi. Abból a feltételből indul ki, hogy Kossuth nem szereplési viszketegből, hanem hazaszeretetből lépett a politikai pályára. Először a nemesi és főnemesi sphaerában kezdte meg újításait, azután a socialis térre szállott, de csalódott. Miután azt hiszi, hogy Magyarország nemzeti és alkotmányos megmentésére a nemesség rothadt, a socialis téren szintén nem lehet Magyarországot boldogítani, most egyenesen a népizgatáshoz fogott. A nemességnek dictatorként tudára adja, hogy az adóterhek felét el kell vállalnia, a kormánynak pedig, hogy számíthat pártolására, ha hajszálíg megteszi azt, a mit ő akar. Természetes, hogy a követelő modor meghusítja az adó-kérdés elintézését, s ha ekkor nem áll új Dózsaként a felizgatott adófizetők élén a nem-adózók ellen, hanem ekkor is csak szónokol, igazán kineveti mindenki. Kossuthnak is a haza boldogítása a

czélja, de ily czikkei után szándéka tisztaságában kételkedhetni, sőt e cikkek olyannak mutatják, ki forradalmi szenvedélyének mindent feláldoz. Egyedüli orvosszerként Kossuth az örökváltságot jelölte meg s annak alapjául a közös adózást. Ez saját politikai hitvallásának is fősarkalata, a különbség kettejük közt a modorban van. Kossuth elfelejtve közös viszonyunkat tabula rasat lát maga előtt, türelmetlen, meg nem szünőleg izgat, a kormánynyal szemben a legmerészebb ujjhúzó, a hajszálon függő revolutio hőse, Magyarországot teljesen függetlennek hiszi; szóval nem úgy veszi a dolgokat, a hogy vannak, hanem tündérvilágban él. Mindezen állítások közt azért fog csak Kossuth haragudni, mintha revolútiós eszmékkal volna eltelve. Elhiszi, hogy nem teszi készakarva, de az végeredményében mindegy, készakarva vagy véletlenül keveredünk-e forradalomba, már pedig ilyféle izgatásai odavezetnek. Az örökváltság ugyanis általában igen helyes, de Kossuth azzal fűzi egybe, hogy a nemesség azonnal mindenre adózzék. Az adózás elve is helyes, de Kossuth nem mutatja be teljes igazsággal. De ha felteszszük, hogy követelése igazság, akkor is bár az örökváltság és az adózás külön-külön ártatlan szer, együtt, egyik a másiktól függővé téve, könnyen forradalmat idéznek elő. Az egyik szer ugyanis az adózót izgatja fel a birtok utáni vágyra, a másik a nemességet iszonyítja el a fizetéstől. Ijesztgetéssel, kényszerítéssel csak szembe kerül a két fél s a hatalom csinál rendet, a hon állapota megrendül, nemzetiségünk végét fogja élni. Akkor késő lesz a bánat s nem védekezhetik a romok közt szándéka tisztaságával. Lépjen le azért, a haza szent nevében, a vezérségről, nem való annak, mert emberismerete csekély; utilisáltassa magát más okosabb által a szó nemesebb értelmében. Ha azonban végig akarja járni a «nélkületek ellenetek» féle tánczot, tegye: izgassa fel a nemzetiségeket a magyar ellen, izgassa fel a szántóvetőt, hogy maga vívja ki magának az általa tervezett igazságot, «ostorozza a közbirodalom érdekeit a legnagyobb ellentétre és töltse meg a viszontorlás poharát csordultig», de ha látja

majd, mit mívelt, ne mentegetőzzék avval, hogy nem volt, ki figyelmeztette a következményekre.

Azt fogják mondani, hogy Kossuth iránt ellenszenvvel van. A rokon- vagy ellenszenv soha sem vezérelte a politikában. Méltányolta mindig Kossuth talentumát, de tapintatlan politikája visszatetsző volt előtte. Az igazi politikai méltányosság az, ha az igazat meg merjük mondani.

Széchenyi ezután az általános helyzetet és a teendőket tárja fel. Hazánk napról-napra rendetlenebb állapotba sülyed. A kormány kötelessége szerint segíteni fog ezen, remélhetőleg «velünk» és figyelembe fogja venni nemzetiségünket és alkotmányunkat, mert csak így nyerheti meg a jobbféle magyarokat. Segítsünk a paraszton, magunkon és a hazán, de ezt a kormányval harmoniában végezzük s a paraszt ne használtassék sem alulról, sem felülről eszközül. A kormány kötelessége, hogy az ország lakóit szabad emberekké tegye, a magyar kiváltságosoké az, hogy az adózók sorsának enyhítésére megkezdett útat rábeszéléssel végrehajtsa, a magyar népé pedig az, hogy bízzék a kormány jószándékában és a kiváltságosok nagyobb részének fenkölt érzésében. Csak így lehet czélt érni. Közel vagyunk ahhoz a ponthoz, mely vagy üdvöt vagy vesztet hoz. Az üdvöt kell előidézni s ezt az ellenzék most nem teheti, mert a kormány a reform élére állott, s ezt elő kell mozdítani, nem pedig gátolni. A hazafiak pezsgőbb része, a többség lépjen a progressio mezejére és támogassa a kormány szándékait, másik része, a kisebbség alakuljon ellenzékké.

A conservatívok bár az ellenzékiek közt több a pezsgő elem, gyakorlatiségben és igazságszeretetben, véleményméltánylatban az ellenzékiek fölött állanak. Az ellenzékben és conservatívok közt vannak egyaránt kiváló férfiak, buzgó hazafiak, csak az a baj, hogy az ellenzék közt nem egy forradalmár, a conservatívoknál pedig maradi és mindkét pártban sok a selejtes. Sajnálatos, hogy bár a kormány haladni akar, azt akarják a conservatívok jelesei, az ellenzék jobbjai: mégis a két tábor éllel áll egymással szemben. Gyarlók vagyunk, gyak-

ran a hiúság, önérdek vezet bennünket és nagyon érvényesül a rokon- és ellenszenv.

Szükséges, hogy oly pártok alakuljanak előlegesen, melyek elég súlyúak, hogy a hon javára döntsék el a mérleget; de a párt csak eszköz, a főszempont a haza legyen. Az ellenzék ne sértsen, a kormány törekedjék a többség tetszését elnyerni, a kormánytámogató párt ne engedje, hogy lábáról levegyék.

Ő maga nem ellenzéki, nem conservatív, külön pártot alakítani nem akar, hivatali körében fogja a hont szolgálni. Ha oly párt alakulna, mely a nemzeti és társadalmi reformot, engesztelődést tűzi ki erkölcsi és társadalmi tisztasággal egybekapcsolva, ő is azt hiszi, sokan sorakoznának zászlaja alá. A szélsőségek nem vezetnek célhoz, a megcsontosodott rohamosdik és a kuruczok egyaránt bűnösök. Ezekről szabadítsa fel magát a magyar hazafiúi kötelességgel és erkölcsi bátorsággal.

* * *

A mű előszava szerint (melyet úgyszólván a munka befejezésekor írt 1847 január 8-án) Széchenyi művét azért írta, mert hallotta, hogy a conservatívok is, az ellenzék is programot akarnak írni; szükségesnek tartotta, hogy külön helyzetében, mivel sem egyik, sem másik párthoz nem tartozik, hanem becsületes progressistának tartja magát, megvilágítsa a helyzetet és más oldalról mutassa be hazai állapotainkat.

Ez teljesen igaz, sőt midőn az *ellenzéki program*, Deák szavára abbanmaradt, e körülmény egy ideig még inkább sarkalta Széchenyit, hogy ő adjon programot. (Levele Kovácshoz 1846 máj 6.) A főök azonban, mely Széchenyit politikai röpiratának megírására készítette, nem ez volt, hanem

1. a társadalmi életben az ellenzék által ellene felhozott megjegyzések, továbbá a pestmegyei gyűlések jelenségei
és 2. Kossuth Lajosnak a *Hetilapban* megkezdett új hirlapírói tevékenysége.

Ezt igazolják Széchenyi Naplójának feljegyzései és magának a röpiratnak anyaga. Széchenyi Naplóiban, mint fentebb is láttuk, sokszor tartózkodás nélkül megírja, mi egyes személyekről vagy ügyekről a véleménye, úgy hogy e nyilatkozataiból pontos következtetéseket vonhatunk. Ha azonban valamely tárgyban a nyilvánosság elé lép, akkor még biztosabb adalékokat találhatunk e tárgyra vonatkozó előzetes jegyzeteiből. Minden művénél, még egyes hirlapi cikkeinél is szokása volt ugyanis, hogy a fogalmazás előtt vagy alatt gondolatait egy külön ívre jegyezte fel. Így tett a *Politikai program-töredékek*nél is, s e jegyzeteket sikerült egybeállítanom. 12 iv maradt meg s ezeken oly megjegyzések találhatók, melyek világot vetnek arra, kik azok, a kik ellen művében harczol, mert névszerint megjelöli őket.

A megjegyzések közül csak a fontosabbakat sorolom elő:

Letzter Pesther Congr. wie türkische Weiber, die schimpfen. Szentkirályi, Ráday und Teleki, wie die italienischen Grotesk Tänzer. Jeder will den andern überbieten.

Ki iránt van a Magyaroknak bizalma? Az iránt, ki igaz, ki rendet akar? Nem, hanem ki bizeleg.

Bethlen: «Még is csak az oppositiónak köszönheti Magyarország lételet! Igaz!» ,De most nem sokára átkát, mert az idő fordulatát nem tudja használni.

Ich war nur aus Noth ein Negations Mann. Ihr aus Passion.

Z. B. Gusti kommt hieher, und nennt jeden Menschen, alle die Respect. Dessewffy etc. ,Pechovich', die seit Jahrhunderten wirken, während sie frivolisirte.

Sie kommen hieher und gleich Pechovich — Hetzen. A ki legelsőbbén mondta ki als Schimpf ,Pechovich' . . . többet ártott ügyünkön, mint maga is gondolná.

Und dann alle die Patrioten, die wie Pilze hervorgucken — Batthyányi Emerich, Mukerl Erdödy etc. etc.

A Bosszú hazafiak.

És itt kimondom, a heti lapnak némi ganéba mártott czikkei . . .

Wir angestellten sollten nicht reden etc., de csak a függetlenek — — wie z. B. Teleki gehetzt von seiner Gusti. Egressy von dem Publicum.

Alle Progressisten, Kossuth bouwersiren, Ich — reformiren. (I.)

Volt hazaáruló is, de nem sok. A magyar hű természetű, de modorban vesztek össze szolgálni a hont. Egyik erejét túlbecsülte «török-szakad», a másik mérsékelve . . . Bercsényi és Rákóczy. Ez utolsó már ‚Péčovich‘ volna. Már most az egyik a másikra: «Eladta magát az udvarnak» — a másik ‚Eszeveszett‘, maga akar uralkodni!

Alle die Lukács, Pulszky etc. haben sie den ungr. Volkstamm genützt? Ich sage nein! Sie lobten, excusirten, verhinderten sie, die Wahrheit zu sehen. (II.)

Louis Batthyány: Nur dann werden sie mit uns transmissiren, wenn Opp. in 2 Häusern grösser. Ich: Elcsapnak.

Hasonlóképen fontosak azok a jegyzetei is, melyeket a Pest megyei üléseken tett, s a melyek, úgylátszik, egy-egy elmondott beszédéhez szolgáltatott anyagot. Különösen fontosak az 1846 jún. 10. és nov. 19. ülésről megmaradt jegyzeteiből a következő észrevételek:

Én mint független szollok. Ki nem hiszi — annak azt sütöm szemére — ő érdekétül, pártjátul, a gallériáktul függ.

Gyermekek kezeibe jutott a hon. «Egyik vagy másik részt megcsalja». 'Aber warum. — Egyezés által mindkettőnek szolgálni kívánok. Wie Censal. Mit wem halten Sie, mit dem, der für Ungarn et Nation mehr gibt — und leisten kann!

K. L. Nem hiszi, hogy legnagyobb energiával is valaki a kormánynyal. — Bizony meglehet. Wird man von Euch soutenirt? Már szegény bőrömre mennyi és milly legények által? Aber durch Eur. Opposition nichts, gar nichts. Denkt auf mich. Fallacia ich.

Mindent trutzra a kormánynak, aztán a haladás élén.
(1846 jun. 10.)

Loyalitásról beszélnek. Szentkirályi nem is felelt levelemre. Letett Ullmann miatt. Kossuth elárul. Hogy bizonyos fractio mindig a nemzet nevében, dass muss aufgehören.

Sie fanden Dessewffy so strafbar, mert nincs organumok! . . . Sie stets das Vaterland. Más szemében a szálkát etc.

Sie sagen ich verfolge die Opposition! Ein sauberes Element würde ich da verfolgen! Ich achte viele Opp. Mitglieder — allein ihre Tactic, ihre Occupationen . . . stehet mir nicht zu Gesicht.

Teleki pártember, inkább mint hazafi.

Wenn alles Opposition — so wie Pesth — was wird? Man muss doch die Probabilität berechnen. Was geschieht? Ferme-statontique.

Az említett megjegyzések mind pontosan megtalálhatók a *Programm-töredékek* általános részében s így megtudjuk, hogy Batthyány Lajos, Batthyány Kázmér, Teleki László és női társaságuk, továbbá Szentkirályi Móricz, Ráday és a «crossz maghinto», Kossuth Lajos, azok, a kik ellen támad, a kiknek tetteit kárhoztatja.

A mű megjelenésének főoka azonban Kossuth Lajos újabb hirlapírói tevékenysége. A *Kelet népét* is Kossuth hirlapírói tevékenysége idézte elő. Midőn Kossuth 1844 közepén megvált a hirlapírástól, Széchenyi is abbahagyja a hirlapírást. 1845 első felében ír ugyan a Jelenkorban, de polemikus cikke Bezeredy Istvánnak szól az önadózás és Deák Ferencznek a védegyeleti mozgalom pártolása miatt. Ezután ismét abbanmarad hirlapírói tevékenysége. Mikor Kossuth Lajos 1845 végén a Pesti Hirlapban a körösmezei illírek tárgyában cikket tesz közzé, Széchenyi azonnal névtelen cikkeket ír ellene válaszképen, de cikkét, valószínűleg Dessewffy rábeszélésére nem adta ki. 1846-ban Kossuth ismét írni kezd vezércikkeket Vargha István *Hetilap* című közgazdasági, műipari és kereskedelmi encyklopædiai folyó-

iratába. *Tájékozás* czímen az iparvédegylet célját fejtegette, majd a 2. számban *Földművelési érdekek* czímen arról, hogy az iparvédelem nincs ellentétben a földművelési érdekekkel, sőt ellenkezőleg, mert szorgalmazza az úrbérváltásgot, a fumei vasutat. Mindezt oly irói névvel, közben gúnynyal fejtegette, hogy Széchenyi, a kinek figyelme már ráirányult a Hetilapra, január 6-án azt jegyzi Naplójába: «Kossuth treibt in seinem Hetilap den alten Unfug. Er ist der böse Saamen Streuer». E czikkek pedig a későbbiekhez viszonyítva szelidek voltak, itt még csak általánosságban szólt Kossuth a szőnyegen lévő kérdésekhez. Mihelyt a részletekbe bocsátkozott, hangja még erélyesebb, irói heve még erőteljesebb lett. Írt a vukovár—fumei vasút, a kamatbiztosítás, a vám és szabad kereskedelem kérdéseiben, mindegyikben erősen vitatkozva a Budapesti Híradóval is. Ily polemikus czikke volt *Késő* cz. czikke, a melyben egyúttal a magyar fülnek kedves dialektikával sürgeti az előhaladást a reformok terén, mert az idő int, nehogy késő legyen. Ennek a cikknek márczius 24-én kellett volna megjelenie, de a censura erős kifejezései miatt eltiltotta.¹ Hasonló polemikus czikke volt az *Urbéri viszonyok* czimű, a melynek ápr. 3-án kellett volna megjelenie és a mely a napirenden levő kérdések egyik legfontosabbikát taglalta. A censura ezt is eltiltotta a kinyomatástól. Szögyényi, a censura főnöke a kefeleenyomatban levő cikkeket átadta Széchenyinek s ezek iratai között ránk is maradtak. Ez a két cikk sarkalta Széchenyit a legjobban arra, hogy újra felvegye a harcot az ellenzékkel, s a mikor hallja, hogy Batthyányi erősen gyűlöli Apponyit, mint szereti a hont, megtelik a pohár s a megjegyzését «ich werde bald ausbrechen», csakhamar be is váltja.

Ime, az ellenzék vezéreinek: Batthyány Lajosnak és Kázmérnak, Teleki Lászlónak és női körének gúnyolódásai,

¹ A cikk május 26. számban *Ne árnitsunk* és június 5-ikén *Akarat. siker* czímen, névtelenül közreadta Kossuth erősen tompítva a támadást.

szemrehányásai, azonkívül a pestmegyei gyűlések heves jelenetei, másrésről Kossuthnak a *Hetilapban* kifejtett hírlapírói tevékenysége adja a tollat a kezébe s határozza is meg, mi legyen könyvének anyaga.

Az anyag három részre oszlik: Az első rész önvédelem és az ellenzék modorának támadása rámutatva arra, hogy milyen eredményre fog vezetni;

a második rész Kossuthnak szenvedélyes megtámadása;

a harmadik rész útmutatás, hogy hogyan lehet a helyzetet javítani.

Igen találó az egyik korabeli bíráló megjegyzése, hogy a mű oratio pro domo sua et adversus Catilinam et consortes. A röpirat magán viseli teljesen Széchenyi egyéniségének bélyegét. Stilusa olyan, mint a *Kelet népéé*, bőven folyó, gyakori ismétléssel, kitérésekkel telve, azért kissé nehézkes és első olvasásra fárasztó. Újabb átolvasás után látjuk csak, hogy mennyire egy célra tör s mily logikus a gondolatmenet. Látjuk benne, hogy Széchenyi hatalmas vitatkozó és különösen megható tud lenni megszólításával. E művében szenvedélyesebb a hangja, mint bármelyikében, sötétén színez, de kidomborodik belőle itt is nagy hazaszeretete. Ez a fő nála s ezért nem ismer kiméletet.

A röpirat 140 lapra terjed (II. kiadás). Az egész anyagot Széchenyi két időközben dolgozta fel. Az általános rész (87 lap) nagyobb részét (62. lapot) 1846 ápr. 21-étől szept. 14-éig írta. Ekkor Tasnerral elolvassa a már feldolgozott részt s így nyilatkozik Naplójában: «Ich ganz melancholisch. Es kommt mir so schlecht vor». Abba is hagyja a művet. Csak decz. 11-én veszi elő, hogy művét, mint ő írja «mein Geschriebsel», elolvassa Kovács Lajosnak, a kinek a mű tetszik. Másnap már így nyilatkozik: «Ein Lichtpunkt macht sich auf seit dem Kovács mich drängt mein letztes Geschriebsel herauszugeben!» Ekkor egy más körülmény is felmerül. Deczember 15-én megjelenik a *Hetilapban* Kossuth Lajosnak híres *Adó*¹ cz. cikke, a melyre azonnal még az nap tovább foly-

¹ Felhasználja az e cikkel egybenfüggő s decz. 25-én meg-

latja művét és szakadatlanul dolgozva rajta jún. 18-án be is fejezi. A fogalmazványon nemcsak azt figyelhetjük meg, mikor, hanem azt is, hogy hol dolgozott művén. Ápr. 21-én Budán a helytartótanács ülésén, máj. 4-én és 24-én Pesten, jún. 16-án a Ferencz Károly gőzhajón, jún. 29-én Bécsben, júl. 1-én Pesten, júl. 10-étől tiszai útjában Debreczenben, Sárospatakon, Tiszadobon, júl. 15-én az orsovai hajón, szept. 12-én Zimonyban, 13-án Apatinban, 14-én Pakson a gőzhajón, a többit decz. 15—23., 26—31. és 1847 jún. 1—5., 7—18-án Pesten, úgy hogy összesen körülbelül 45 napon dolgozta ki a művet.

A röpiratot a készülés alatt sokféleképen nevezi el. Az első neve: A magyar ellenzék (oppositio) programmja, azután Töredékek a magyar ellenzék körül vagy Töredékek az ellenzék programmja körül, majd Ellenzék programmja vagy Ellenzéki programm, A magyar politika programmja, deczembertől kezdve Politikai eszmék vagy eszméletek, Politikai nézetek, Politikai röpirat, Politikai szempontok vagy propylæák vagy rapszodiák, majd Politikai eszmetöredékek és csak 1847 jan. 8-án nevezte el *Politikai programmtöredékeknek*.

Még nem volt egészen kész munkájával, a mikor június 8-án a meglevő részt benyújtotta a censurához az imprimatur elnyerése céljából. De még az nap meghozza Tasner a hírt, hogy a kijelölt censor, az öreg Reseta, nem akarja az engedélyt megadni a Kossuth ellen írt támadás miatt. E váratlan akadályt Széchenyi így jegyzi fel Naplójában: «Mein Buch, was das Land retten könnte, erlaubt Reseta nicht». Erre magához kérte Havas Józsefet, a ki átolvasván a művelő részét, megígérte, hogy e tekintetben Resetával beszélni fog, de ajánlotta, hogy ha Reseta nem akarná semmiképp sem aláírni, osztassa ki a művet Keglevich Gábor, a helytartótanács ideiglenes feje, Beke Kálmán censornak. Erre

jelent *Adózzunk* című cikket is, a mely a censura kijátszásával került a lapba, a miért a censura vizsgálatot is tartott, s a szerkesztő és a nyomdai ügyelő büntetésben részesültek.

azonban nem került a sor. Havasnak sikerült Resetát rábeszélnie, a mint azt Széchenyihez intézett következő levele bizonyítja :

Kegyelmes Uram !

Csak délfelé szólhattam R(esetáv)al, ki ugyan nehezen és csak miután az ide zárt levél írását megígértem, határozta el magát Exc. kívánatát azonnal teljesíteni. Mely tisztelettel P. 14. l. 847, igen sietve Havas.

Az említett másik levél így hangzik :

Nagyméltóságú Gróf, Kegyelmes Uram !

Méltóztatott Excellentiád kéziratban két cikket velem közleni, mellyek egy röpiratnak végső részei leendnek, olly kegyes felszólítással, miszerint azok tartalmáról az általam olly sokáig gyakorlott könyvbírálati szempontból véleményemet kinyilatkoztassam.

Minélfogva őszintén, mint szoktam, kimondom : hogy a velem közlött cikkek elseje, borsos ugyan és paprikás, nem is ment személy megtámadási kifejezésektől ; tekintvén azonban az előzményeket, főkép azokat, mellyek illy cikk írásánál Excellentiádnak is okul szolgáltak ; de azt is fontolóra vevén, hogy ki legyen az, ki ott — nem jellemére, hanem politikai hitére s ebbeli eljárására nézve csípősebben illetetik ; végtére megfontolván azt is, hogy a második cikknek igen üdvös tartalma az első kitételeiben gyökereztetik, én épen nem vonakodnám azt sajtó alá megengedni — ha t. i. arra nézve még hatalmom és tevétségem volna.

Ki egyébhiránt határtalan tisztelettel vagyok Excellentiádnak

Pesten, Jan. 14. 1847

alázatos szolgálja s tisztelője

Havas.

Erre Reseta engedett, miután Széchenyi is előzetesen a következő levelet intézte hozzá:

Tekintetes Reseta János m. tud. egyetemi tanár és kir. könyvvizsgáló úrnak helyben.

Tekintetes Úr!

Ide mellékelt kéziratomnak sajtó útján mentőlelőbli megjelenhetése, tudomásom szerint, legnagyobb érdekében áll hazai kormányügyünknek. Kérem azért Önt — miután a közlekedhetés Pest és Buda közt a Duna jelen állapota miatt annyi késedelem- s bizonytalansággal jár — méltóztassék e kéziratot haladék nélkül vizsgálat alá venni és kinyomathatás végett a megkívántató „imprimatur“-ral ellátni. — Ha tán Önnek ez esetben censori hatáskörére nézve legkisebb scrupulusa lenne, biztosítom ezennel, hogy az e kéziratom Ön általi és gyors megvizsgálásának minden eredményeért jót állok, és a felelet terhet magamra vállalom.

Ön igaz tisztelője

Pest, január 12. 1847.

Gróf Széchenyi István.

Egy havi nyomtatás után 1847 febr. 23-án két példányt kap Széchenyi, s ezek egyikét István főhercegnek, a másikat Apponyinak küldte.

A *Politikai program-töredékek* hatását eddig nem méltányolták eléggé, sőt általában úgy vélekednek, hogy a röpiratnak alig volt hatása. Ez tévedés. Ha a korabeli hírlapokat megtekintjük, végigolvassuk, akkor látjuk csak, hogy a röpiratnak mily általános volt a hatása. A *Jelenkor* egyik cikkirója az 1847. évet helyesen a programok korának nevezi el. Mindenki programot készített. A röpirat hatása alatt készült Deák tollából a híres *Ellenzéki nyilatkozat* is. És épen e nyilatkozat bizonyítja legjobban, mily hatása volt Széchenyi művének.

Magát a röpiratot vegyes érzellemmel fogadták, voltak olyanok, kik magasztalták, voltak, kik Széchenyi «keserű

mixturájától» csömört kaptak, voltak, kik homálylyal és ellentmondással teltek tartották, voltak, a kiket a mű egyszerűen nem elégitett ki, mint a *Nemzeti Ujság* bírálója mondja. A nagy többségnek, az ellenzék és conservatívak soraiban egyaránt, nem tetszett a röpirat s ez természetes, mert Széchenyi a pártok fölé emelkedve az ellenzékről és conservatívokról egyaránt megmondta kedvezőtlen véleményét. A kormányhoz közel állóknak tetszett. Naplói szerint Károlyi István nagyon meg volt vele elégedve (márczius 2), Szécheny dicserőleg nyilatkozott a műről (márczius 3), hasonlóképen Zsedényi is, a ki Kossuthra nézve borzasztónak találta. Szögyényi azt mondta róla, hogy loyálisb könyvet nem is írhatni (márczius 1-ei levél Tasnerhez). Eszterházy József, a kire a röpirat befejezése vonatkozik, úgy nyilatkozott, hogy a program-töredékek csak közülök 15-öt nyert meg Pozsonyban az ügynek.

Klein Károly, a Dunagőzhajózási-Társaság egyik főembere, így nyilatkozott a műről Széchenyihöz 1847 július 9-én intézett levelében: «Unsere Gegenwart ist so reich an interessanten und bedeutungsvollen Momenten, für die Welt im Allgemeinen, wie für mein neues Vaterland insbesondere, dass es für jeden denkenden Menschen nicht anders als von dem grössten Interesse seyn kann, die Ansichten eines so anerkannt hochstehenden, erfahrenen und practischen Staatsmannes wie Ew. Excellenz es sind, vernehmen zu dürfen, der vor vielen grossen Zeitgenossen noch voraushat, dass Herz und Gemüth im Einklange mit Verstand und Staatsklugheit geblieben sind. Mit Bewunderung und grossem Vergnügen habe ich die Politikai Programm-töredékek studiert. Sollte ich, wie ich hoffe, nächsten Herbst nach Pest kommen, so werde ich vielleicht so glücklich seyn, durch die gütige Vermittlung Ew. Excellenz, dem geistreichen Verfasser persönlich meine bescheidene Anerkennung zollen zu dürfen.»

Széchenyi maga így szól művének hatásáról Nagy Pálhoz 1847 április 6-án intézett levelében: «Engem. hála Isten, itt még meg nem sütöttek, sőt — mintha a Program-

Töredékek egy kis lankadást eszközöltek volna a politikai szélvészbe.»

Igen érdekes Wenckheim László véleménye a műről. Wenckheim László a következő levelet¹ intézte 1847 márczius 2-án Széchenyihez:

Mélyen tisztelt barátom! Fogadd im e sorokat legőszintébb tiszteletem zálogát, s bizonyágát egy ellenállhatlan érzésnek, melyet legközelebb megjelent remek munkádnak olvasása bennem gerjesztett. A mindenható nagy Isten áldjon meg minden áldásával és tartson meg édes hazánk boldogságára még sok évek során erőben, szándékban, akaratban, sikerteljesen; tiszta szivemből óhajtom, hogy a legtisztább s legnemesb hazafiságból eredt szavaid valahára a szegény hon jobbait szerencsétlen mámorjokból felébresszék s felfogni legyenek képesek, mit jó és hasznos követni a haza és magok boldogságáért; soha ily hatalmasan a dolgok mélyébe betekinteni nem segítettél, soha ily érdekest nem olvastam, teljesen áthatva igazságaidnak hasznosságától, bár minden hazafi amazokat arany betűkkel véshetné szívébe s homlokára.

Ugy érzem, arról minden időben meg valál győződve, hogy a három Wenckheim testvérek legszilárdabb tisztelőid, barátid valának, s történjen bár mi, szakadjon el tölled bár ki, mi holtig azok maradunk, kik voltunk eddig; gyermekimnek a hazafiságot életeddel fogom érthetővé, érezhetővé tenni; — s még is szemközt im e tisztelettel és ragaszkodással, meg nem foghatom, hogyan lehetett, hogy nem egy uton veled működöm én. s sokan kik velem együtt édes hazánk javát előmozdítani akarjuk tehetségünk szerint — te ki oly mélyen be tudsz tekinteni a magyar szív redőibe, s az észnek legparányibb zugjaiba, te talán megoldhatnád im ez ellenkezést — felfogtam igen sokszor hazafiúi proclamatióidat, s legközebb eszembe, vérembe keveredett minden tűz, mely könyvednek majd

¹ A levél másolatban maradt meg Széchenyi iratai között a Széchenyi-muzeumban.

minden lapjain oly gyönyörűen lobog, gondolkozásom, felfogásom, okoskodásom módjára elhatározók valának mindig, de mindig csak abban a társaságban, abban a körben, melyben neveltetek, melyhez ifjúságom, hajlandóságom, ismeretségem, viszonyaim kötének, mely körnek te még most is be nem vallott ugyan vezére vagy, denn du giebst den Ideen den geistigen Impuls, die Richtung so oft du es willst; vermög deiner geistigen Superiorität, vermög deines so glänzenden Rufs empfundenen Patriotism; köztünk van szavaidnak legnagyobb hatása, és még is eltaszítasz minket magadtól — ugyan mond meg édes barátom, a csatatéren mit tesz a legvitézebb, leghűbb ezred, hogy ha vezére, ki oly sokszor győzelemre vezeté, jó s rossz napokat vele osztott, s az elcsüggedésnek pillanatában oly hatalmasan felbátorítá, ki a nem ösmert veszedelmektől megóvni, megmenteni soha el nem mulasztá, szóval: hogy ha vezére im ez ezrednek, kibem legnagyobb bizalommal viseltetik, a csatatéren azt mondja: mivel ezek s ezek a kapitányok nem engedelmeskednek parancsimnak és magok belátásuk szerint akarják vezetni a hadat, lemondok a vezérségről, parancsoljon más az ezrednek! — Mit csináljon a közember a csatatéren? — hagyja el zászlóját? engedje kapitányait kik szinte velök együtt verekedtek, osztottak jó s bal sorsot? kik szinte segítették az ezrednek győzelmeit? s kik között voltak s vannak is kik így szollának az ezredhez: vitézek! a haza veszedelemben van, az ellenség szemközt, biztatok bennünk, el ne hagyjuk egymást, velünk a magyarok Istene, s próbáljunk szerencsét! — és az ezred vérző szívvvel látja kedvelt vezérét távozni, és csatáz csüggedetlen zászlója mellett! Nem akarom e szomorú hasonlatosságot befejezni, mert szerencsétlen vala a csata s a. t., de kérlek, mond meg, mit kellett volna tennie akkor az ezred közlegényeinek? Vedd e sorokat, mint leghűbb barátodét.

Wenckheim László.

A hirlapok közül elsőnek a *Nemzeti Újság* bírálta meg három cikkben (febr. 26, 28 és márcz. 2) *Gr. Széchenyi István és a conservatismus* czímen. Kiemelte, hogy a mű hazaszeretettől parancsolt bátor támadás, de elkülönülését a conservatív párttól hibáztatja, mert a pártot gyengíti.

A *Budapesti Híradó* febr. 28-án ismerteti a röpiratot. Állásfoglalását jellemezve, valódi alapelveknek szeretné nevezni a művet. Véleménye szerint nemcsak az fontos a műben, hogy az ellenzék eljárását elítéli, a conservatívokat pedig sok méltatlan támadás ellen védi, hanem hogy nemzeti létünknek és főnállhatásunknak föltételeit nyíltan feltárja minden ámitgatás nélkül. Igaz köszönet kell hogy eltöltse mindenki keblét Széchenyi iránt, mert gyanusítást, támadást nem tekintve, népszerűségének határozott rovására, bátran figyelmeztet a fenyegető veszélyre.

A *Budapesti Híradó* Irodalmi rovatában is (márcz. 2. 4. és 5-én) ismertette a röpiratot. Tréfásan kiemeli itt a cikkíró, hogy a leggyönyörűbb és hatásos vezércikkek lettek volna az egyes részletek, de egészben sok és fárasztó. A mű Széchenyi votuma a jelen viszonyairól. A programja azonban tág. Széchenyi maga egy párt, olyan ő mint egy terebélyes tölgy, melyre csak egy-egy fagyöngy kapaszkodhatik, mást nem tűr maga mellett.

A *Pester Zeitung* márcz. 14-én szép kivonatot adva a műről, Széchenyit és művét talpraesetten jellemzi: Azt véli, hogy a röpirat idején jelent meg, az ország választhat. A pártalakításra vonatkozó ajánlatáról azonban előre megjövendölte, hogy nem lesz eredményes, mert a reformok terjedelmére a haladók közt nagy az eltérés.

Az *Augsburger Allgemeine Zeitung* is foglalkozott a művel márczius 19-iki *Beilage*-jában. Azt írja egy márczius 10-iki tudósítás nyomán, hogy a mű nagy feltűnést keltett, benne Széchenyi pregnansan és meggyőzően lép fel ellenei, különösen Kossuth ellen; hogy mohón olvassák, csak a radikális tulzók bosszankodnak és félnek egyúttal a hirdetett¹ német fordítástól, mert így a külföld is bepillantást nyer, hogy a kulisszák mögött mi történik.

¹ Geibel K. könyvkereskedőtől.

A *Pesti Hirlap* máj. 13-ától nov. 25-éig 19 vezércikkben tárgyalta a röpiratot *Teendőink* címen. Először a műben levő ellentétes részeket állítja egymással szemben higgadtan és Széchenyi szemére veti, hogy nézetét nem adja elő oly tisztán, hogy félreértésre ne adjon alkalmat. Az ellenzék modorával szembeállítja a conservativok modorát, a kik mindent leszavaznak, mi az ellenzékétől jó. Tagadja, hogy az ellenzék ne vehetne részt az alkotásban, de itt megfélekedezik arról, hogy az országnak kormánya akkor nem volt parlamentáris. A kormány iránt nem lehet az ellenzék bizalommal, mert iránya alig változott, ugyanaz a párt támogatja most is, a mely előbb, ezért nem is engedheti át a hűadás vezetését. Az ellenzék igyekszik megőrizni az alkotmányt, egyúttal ki is akarja fejleszteni, szükséges azért, hogy alkotmányos szerkezetünk is arányosan fejlődjék. Ezután részletesen kifejti a módot, a hogyan azt az ellenzék szeretné.

A *Pesti Hirlap* Irodalmi értesítőjében is megemlékszik Széchenyi művéről, itt azonban a cikkíró (xy) már csipős megjegyzéseket tesz a szerzőről és műről egyaránt. Ugy véli, hogy a politikai irodalom költője Széchenyi, a ki önmagát tüzei, ezért szenvedélyesség nélkül nem is képes írni. Az ifjú szív gerjedelmével szereti hazáját, de féltékeny hogy mások is szeretik; azt hiszi, hogy csak ő képes a hazát boldogítani, innen a vészharang kongása e művében is. Gondolatai egyébként epés kifakadások tengerében úsznak.

A legérdekesebb azonban Kossuthnak és lapjának, a *Hetilap*nak állásfoglalása.

A *Hetilap* márczius 9-iki számában az *Irodalmi újdonságok* közt emlékszik meg néhány sorban Széchenyi művének megjelenéséről, de e néhány sor is erősebb hangú, mint bármelyik fenti cikk. Azt állítja, hogy a röpirat «olyanokat tartalmaz, minőket eszélyes ember e honban nem lát még nagyítóval sem, minőket igazságszerető ember embertársára ráfogni óvakodik.»

E kis cikknek története van. Kossuth hosszabban akart

válaszolni a *Hetilapban*, de érdemleges válaszát a censura nem engedélyezte. Kossuth cikkének márczius 7-ike előtt kellett volna megjelennie. Czech János censornak ugyanis e napon kelt jelentése szerint a vezércikk sértő hangulata miatt a nyomtatástól eltiltatott. (Orsz. levéltár kancz. elnöki ir. 1847, 200 pp.)

Széchenyi másolatot szerzett róla s így teljes terjedelmében megismerhetjük. Így hangzik :

Kossuth Lajos úrnak szándoklott czikke, melyet a censor — fájdalom — meg nem engedett.

Gróf Széchenyi István úr ő Excellentiája, miután Pest megye közgyűlésén még nem rég önként nyilvános vallomást tett, hogy azon harciban, melyet öt év előtt ellenem a «Kelet Népével» indítania tetszett, meglehetősen miserabilis szerepet játszott, legujabban megjelent «Politikai reform-töredékeiben» epés szenvedelmeitől elragadtatva, ismét bő két nyomtatott ívet írt, egyenesen személyem ellen.

És ezen két ív nem egyéb, mint olygarchicus döllyffel s keserű epével saturált betyáros gorombaság ; s vagy ellenséges indulatu, vagy ha nem ez, úgy szánakozásra méltó vak rémlátás s revolutio-szaglálás, és ennek következtében zügprókatori denunciatioja olly czélzatoknak, minőket ember, a kinek esze van, e honban nem lát, ha bár nap-microscop segítségével hegyekké is nagyítsa a porszemet ; denunciatioja olly czélzatoknak, minőket ember, kinek szive van, embertársára reáfogni bizonyosan óvakodni fog ; és e syllogismus denunciatorius berekesztésül ama krokodil-könnyszerű figyelmeztetés, hogy ilyenekért, mint a miket denunciál, az embert még hűsre is teszik.

És miért mind ez? — Azért, mert a *Hetilapban* két cikket írtam, mellyek tartalma : Közteherviselés, s kibontakozás az úrbéri viszonyok kötelelekeiből, a földesurak teljes bérmentesítésével status intézkedés útján, mellynek financialis alapjául azon értéki erő szolgáljon, mellyel az adózó nép közterhei megkevesednek. — Éz az, a mit a Gróf parasztlázításnak, mi miatt engem egy második Dózsának, s Hora s Gloska-féle szörnyűségek szitogatójának denunciál, s a hűsretétellel fenyeget !

Szegény Gróf Széchenyi mire jutott! Fenyegtetése teljes összhangzásban áll azon cselekedettel, miszerint a hatalomnak — saját dicsekvése szerint — azt tanácsolá: hogy bizonyos embereket vagy utilisálni kell; vagy ha magokat utilisáltatni nem hagynák, felakasztatni. És én nem kételkedem, hogy a mennyiben tőle függne — pedig bizony állásánál fogva nyombat a latba valamit — nem rajta fog mulni, ha ezen alternatíva másodika tetté nem válik; de én még is inkább bizva a hatalom jogszerűségében, mint félve Gróf Széchenyi vádaskodásaitól, harag és bosszúság helyett, melyre ingerlett kedélyemtől számít, csak szánni tudom őt — a beteget, — gondokkal terhelt szigorú helyzetemben is szánni tudom őt, a fény s bőség örömeiben kedélyzavart szegény boldogtalant.

Egy barátom azt jóslá, hogy a Gróf egykoron egy kis maniában fog szenvedni, mely abból álland, hogy magát Kossuthnak képzelendi. Bizony félek, hogy a jóslat közel van a teljesüléshez, mert úgy látszik: feje, szive, gyomra. vére annyira tele van velem, hogy Isten a megmondhatója.

Szegény! Bizony lelkemből szánom őt!

Ila tudnám, hogy az illy epekiöntések, minövel most is megtisztelt, vérét egy kissé megritkítják, rémes phantasiáját lecsillapítják, s meghűtik izzó velejét, hallgatva túrném hagymázos kiöntéseit, sőt ujkra biztatnám, mert bizony szomorú dolog, hogy ilyen beteg; de miután én orvos nem vagyok, s az én türelmemnek is határa csak van, majd meg-gondolom, ha feleljek-e? Sajnálni fogom, ha meggondolásom eredménye az lett, hogy felelnem kell, mert ekkor bizony feleletem másféle nem lehet, mint ama szabály szerinti, hogy «minő az adj Isten, olyan a fogadj Isten»; de mit tegyünk, miután nem szűn meg ingerelni, én is csak embernek érzem magamat, s magamat védtelenül gázoltatni csak nem engedhetem, ha bár Gróf Széchenyi István száz-szor Gróf Széchenyi István legyen is. — Majd meglátjuk, mit cselekedjünk. Addig is «cura ut valeas».

Látjuk, hogy Széchenyi szenvedélyes támadása, a *Program-töredékek* Kossuthot, ki 1841 óta türte Széchenyi folytonos támadásait, a legérzékenyebb oldalán érintette.

A cenzurái hivatalos irat azonban arról is tanuskodik, hogy Kossuth cikkének megjelenését Széchenyi érdekében szorgalmazták, de Szögyényi, a censura főnöke, nem engedélyezte, a mit a kancellária előadójához, Paziuzzihoz intézett e levélkéje bizonyít:

Die Zulassung des Kossuthischen Artikels kann keine gute Wirkung haben; mit den Regeln und Bestimmungen der Censur ist sie aber nun und nimmermehr vereinbar — und zwar weder im Hetilap, noch irgend wo anders. Wie kann also der Censor von höherem Ort dazu authorisirt werden?! Erscheint der Artikel, so muss die Statthalterey die Censur zur Verantwortung ziehen. Und mit was wird sich dann diese rechtfertigen? Mit des Kanzlers Schreiben. Die Compromission wäre dann nicht zu vermeiden. Ich selbst wünschte, dass er erschienen wäre; die Gestattung oder Veranlassung des Erscheinens würde ich aber nie rathen; zumahl der Artikel ohnehin schon a typo amovirt ist, und niemand dagegen klagt, Kossuth also in einer nachträglichen mit dem früheren Bescheid in Widerspruch stehenden Zulassung proprio motu des Collegiums den Wink der Regierung wissen und auf die Drucklegung hoc ipso verzichten würde.

Sz(ögyény).

Kossuth azonban mégis felelt Széchenyinek. Válasza *Az adó* címen Bajza Ellenőrében jelent meg, melyet a Pesti ellenzéki kör nyomtatott és adott ki 1847-ben Németországban, mivel a censura itthon az ellenzék hevesebb cikkeit nem engedélyezte. Hosszú cikkében az adó történetét taglalva kitér Széchenyire keserűen és csipősen nyilatkozik politikai szerepéről és megemlékezik kemény szavakkal a *Politikai program-töredékekről* is. «A grót epelázba esett s lázas paroxismusában könyvet írt ellenem,» írja Kossuth. Ellenem? nem! hanem gyűlölt személyem ellen s Dózsának, paraszt-lázítónak nevezett s hűsre tétellel fenyegetett . . . Mondják az van benne, a mit említék, én nem tudom — nem olvastam . . . Sokkal inkább van szerentsétlenségem ő

excellentiáját ismerni . . . mintsem látatlanban is ne tudnám, hogy mindennek, a mit ő excellentiája írni méltóztatik, tartalma öt dologból áll: 1. magasztalása önmagának s búsongó *variatio super eo*: «háládatlan, ostoba, vak nemzet, miért nem tánczolsz bekötött szemmel füttyöm szerint»; 2. zagyva szóhalmaz, minden dolgokról, melyeket isten teremtett; de *omni scibili, et de rebus quibusdam aliis*; csak arról semmi, miről czím szerint tulajdonképen szólnia kellene; 3. bizodalom szavazás a kormánynak, melynek maga is tagja, tehát egy részben önmagának; 4. kefélese és «Verabschiedolása» az ellenzéknek; 5. gúny, gyanúsítás, mocsok, piszkolódás és *denuntiatio* én ellenem. Nem tudom, jól találtam-e? Azt hiszem igen s azért bölcseségének legújabb «töredékeit» nem olvasám. Ha jól találtam, úgy áldozunk egy kakast Aesculapnak. Ő excellentiája nagyon beteg; és én nagyon sajnálom, de nem olvasom «töredékeit.»

Ellenzéki támadás Szentimrey Izidor czikke: *Ngilt levél* gr. Széchenyi Istvánhoz, a melyet Szentimrey Széchenyi lapjába, a *Jelenkorba* küldött be követelve a kiadatását. Széchenyi külön levélben kívánta a cikk kinyomatását s ez ügyben Reseta censornál is közbenjárt (1847 ápr. 6. levele), s így a cikk az ápr. 15-iki számban meg is jelent. Szentimrey szemére hányja Széchenyinek, hogy a mint nem a *Pesti Hirlap*, hanem a *Kelet népe* volt oka, hogy az adó 1843-ban megbukott, most is nem a *Hetilap*, hanem a Széchenyi röpirata lesz oka, ha az országgyűlési utasításoknál izgatás fog történni. Ezután ugyanazon szavakkal, a hogy Széchenyi Kossuthot kéri művében, úgy aposztrofálja Szentirmay Széchenyit: ne izgasson modorával, dolgozzék hivatalában, írjon az ő apró egyleteiről, de ne izgassa a nemeséget, vesse le az általa annyira szeretett Waldstein szerepet, mert az utókor azt fogja mondani róla: *non qui bene incipit, sed qui bene finit*.

A *Hetilap* sietett megemlíteni lapjában (ápr. 20), mint olyan nyilatkozatot, mely az ellenzék mellett szól.

A *Politikai programm-töredékeket* a hirlapok hirei szerint németre is lefordították. A censura, mihelyt a hírt

meghallja (márcz. 12-én), a helytartótanácsból utasítást kért, hogyan járjon el az esetleges fordítással, a mire (Helytartótanács, könyvvizsg. 1847. év 16834. sz.) a helytartótanács azt az utasítást adta, ha ily engedélyt kérne valaki, a fordítás a rendes eljárás alá veendő és az engedélyezés előtt a véleménynyel együtt felterjesztendő. Tényleg be is adatott ily fordítás, de ezt a helytartótanács nem engedélyezte. Kétségtelenül azonos ez azzal a fordítással, a mely e czímen jelent meg Lipcsében: *Politische Programm-Fragmente 1847 vom Grafen St. Széchenyi. Aus dem Ungarischen mit Anmerkungen eines Oppositionellen.* A mű májusban jelent meg, Széchenyi 31-én olvasta el s így nyilatkozik róla: «Lese bis 1 Uhr die verunglimpfte Übersetzung meines Programm aus. Trotz der Perfidie und Malicie, hat es mich nicht getroffen.»

Az ellenzék részéről még egy támadás készült Széchenyi ellen, de a censura ezt sem engedélyezte. Záborszky Alajos, Kossuthnak hű támogatója, *Néhány darabkák gr. Széchenyi István politikai programm-töredékei* czímen könyvben akarta megvédeni Kossuthot. A censura azonban a művet csak azon feltétellel javasolta az engedélyezésre, ha a sértő részek kimaradnak. A censura jelentése szerint (Orsz. lev. 4847. P. 17,944 644. sz.) a mű Széchenyit Kossuthal párhuzamba állítja, őt sötét színekkel, keserű kitételekkel festi és a censura e helyeket meg is jelöli. A helytartótanács elismerte, hogy támadásra felel a munka, mégis így válasz csak bizonyos korlátok közt, sértésektől menten engedélyezhető, s mivel a Záborszky-féle munka tele van sértő kifejezésekkel hivatali személyek iránt, csak úgy engedélyezhető, ha a szerző a kifogásolt részleteket kihagyja. Széchenyinek br. Vay Miklóshoz 1847 aug. 17-én intézett levele mutatja, hogy Záborszky e művét Széchenyinek is kiadták s ő kérte is Vayt, «ne akadályozzon s ne törüljön abban a Censor semmit, mi személyemet illeti. Je gröber, je unwürdiger, desto besser für mich — — denn in der Welt geschieht das meiste durch Reaction — — und somit ist es für mich ein wahres politisches Terno, wenn Individuen, wie Záborszky

Alajos mich recht heruntermachen.» A censura tárgyilagosan járt el, Záborszky visszakapta művét megfelelő kijavításra, de ily áron, úgylátszik, nem kívánta művének megjelenését s így nem is adta ki.

A *Politikai programm-töredékek*, mint látható, általánosan foglalkoztatta a hírlapokat, a közvéleményt s így hatását senki sem tagadhatja. Annyi azonban igaz, hogy az 1847-iki országgyűlés és az 1848-iki torlódó események elfeledték. Csak akkor kezdtek Széchenyi művére gondolni, a mikor a forradalom tényleg bekövetkezett.

Azóta sokan és sokszor foglalkoztak Széchenyinek e röpiratban kifejtett forradalmi jóslatával. Az egyik rész azt hirdette, hogy a jóslat szószerint bekövetkezett, a másik ellenben azt, hogy Széchenyi szomorú vagy sociális forradalmat hirdetett s ez nem következett be, mert az 1848-iki harc nem volt sociális forradalom és reánk nem volt dicsotelen. Újabban (1907) Angyal Dávid fejtegette a kérdést *Gr. Széchenyi István történeti eszméi* című értekezésében s megállapítja, hogy «Széchenyi a kormány beavatkozásától nem csupán a szociális forradalom miatt félt, hanem a dynastia és Ausztria érdekeinek folytonos sértése miatt is».

Széchenyi világosan megírja művében, hogy mitől fél. Attól tart, hogy az ellenzék Ausztriával való összeköttetésünket nem fogva fel helyes szempontból, teljesen az ujjhuzás politikáját fogja követni; hogy a nemzetiségeket fel fogja ingerelni; hogy az adófizetőket, a jobbágyokat a kiváltságosok ellen fogja felizgatni. Kétségtelen, hogy csak ez utóbbi vezetett volna sociális forradalomra, az Ausztriával és a nemzetiségekkel való ellentétben Széchenyi oly általános politikai forradalom kifejlését látta, mely függetlenségünket kockáztatja s a mely tényleg be is következett.

Széchenyi a gyakorlati politikus szemével tekintve a bajok kútforrását abban látta, hogy az ellenzék nem elégszik meg a bírálással, hanem «a kormányzás mezejére» akar lépni, de ezzel «tüstént felforgattatik a status-szerkezet», a mi pl. «Angliában vagy Franciaországban, hol az egész

efféle felforgatás csak abból áll, hogy az ellenzék a kormány, ez pedig az ellenzék székébe ül; de annál bizonyosabban hoz mindent a legabnormisb állapotba olly complicált szerkezetben, mint a mi magyar viszonyunk a közálladalommal, hol a mi ellenzékünk semmi esetre nem fog ülni a kormány székébe, a közálladalmi kormányt viszont a legerősb phantasiai telhességgel sem képzelhetni a mi ellenzéki padainkon». Viszonyunk Ausztriához nincs «eléggé definiálva» s ebben a nem tisztázott léthen «kell keresnünk mind azon vizsgálódást s mind azon majd lappangó, majd nyilvánosabban kitörő visszatorlási hangulatot, melyben . . . mindenkoron állott a magyar nemzet az ausztriai kormánynak átellenében és viszont.» (25. l.)

Az ellenzék felfogása «tatár felfogás és kurucz politikai mélység . . . és nem több . . . pedig ha egy kissé mélyebbre nem visszük politikai tervezetinket, bizony szinte csak kurucz és ezzel egybeházasított Heister-féle credményeket fogunk honunk mezejére idézni.» (29. l.)

Az ellenzék azt állítja: «az erőltetés, az ujjhuzás, a kényszerítés általján véve több sikert szül, mint az érdekimutatás, a persvasio; és hogy mi magyarok is bizony csak erőltetés útján vagyunk még mik vagyunk; midőn az érdek barátságos kimutatása körülményeinkben legalább, eddig kedvező eredményt soha nem idézett még elé. S igaz, nincs a világon erősb oksúly, mint a hatalom, csakhogy ennek valóságosnak és nem önánításnak kell lennie, mint-hogy az ilyen soha nem vezet egyéb eredményekre, mint mohácsi tragœdiákra, Rákóczy-féle szomorú andalgókra, chinai bohózatokra, Sikhs-féle idétlenségekre, stb.» (31. l.)

Világosan nyilatkozik Széchenyi arról is, hogy kinél van a hatalom, midőn ezt írja: «hihető-e, hogy dynastiánk, mely pénzt és fegyvert tart kezében és mely mellett oly őszinte tisztelettel áll minden józanabb, midőn a magyar ellenzék csak phrasisokkal képes durrogatni . . . hihető-e, hogy dynastiánk ily kényszerített állapotba helyezve, nem fogna kifejteni legalább is annyi energiát . . . miszerint a sarkaibul kibicezent statusművet bármily áron és bármily

móddal ismét rendesebb (!) szerkezetbe szorítsa? Bizonyosan ezt fogná tenni Európának minden hatalmaitul leghatóságabban gyámolítva.» (37. l.)

Éppen azért azt tartotta Széchenyi, hogy a magyar ellenzéknek nem szabad túlsúlyra emelkednie, mert akkor «bizonyosan bekövetkezik ránk a minden nemzetiségből és alkotmánybul kivetköztető rendfelállítás, mikor aztán késő lesz kiábrándulnunk és azon édeshangú ámitók ellen anathemákat szórunk, kik . . . tiszta szándékkal, de költői felfogással minket efféle kigázolhatlan mocsárókba» vezettek. (36. l.)

«Csak igen kevés magyar képes azon különbséget egész mértékben felfogni, mely Magyarország és az örökös tartományok közt létezik. Mihez képest aztán a legtöbb sem nem látván, hogy ott németiség, statusquo és autocratia a három fő elem, itt ellenben a magyarság, progressio és alkotmány; sem azt kellő figyelembe nem vevén, hogy a fennforgó esetben sem elválásrul, sem egymásfölibe kerekedésről nem lehet csak szó is, de egyedül a kettő közt foroghat legitim választás: vagy örökös perpatvar és ujjhuzás közt nyomorogni, vagy jó házassági viszonyban mennyire lehet élvezni az életet». (75. l.)

Ugyancsak kitűnik, hogy Széchenyi nemcsak belső socialis forradalomtól, hanem Ausztriával és a nemzetiségekkel való ellentétől fél, azon soraiból, midőn az ellenzék általánosságban kifejtett vádjait Kossuthra alkalmazza s így nyilatkozik önmagát vele párhuzamba állítva: «Hogy én . . . körülményeinket nemcsak mindig belülről tekintgetvén — de néha kívülről, sőt minden oldalrul is, nem tudom, sőt nem akarom ignorálni házassági viszonyunkat s e szerint mert inkább kedvelem a jó házassági viszonyt, mint a szűnni nem akaró perpatvar féle purgatoriumot; accomodans természetű vagyok s így ha bazafui kötele séggemmel nem ellenkezik s jót látok abbul eredni mindkét részre, bizony felette hajlandó vagyok alkudozásra is; t. Kossuth úr ellenben azt tartván, mi köze van az önálló, független, vérrel szerzett Magyarországnak Ausztriához, ter-

mészetenesen oly viszontorlást idéz elé, mihezképest a hasonlólag független Ausztria elvégre szintoly phrasisokra fakadni kényteleníttethetnék, hogy neki viszont mi gondja Magyarországgal s így tovább; míg aztán szórul tette, tettrül erőszakra, innen végre felette idéitlen kudarczra fejthetné ki magát az olyannyira mély t. Kossuth úrféle statuspolitika.» (95. l.)

Kossuthhoz intézve szavait, így kiált fel: «izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen böszülésig fel, vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, miszerint erővel kivívja magának az Ön-formulázta és ő-értelmezte egész igazságot; ostorozza a közbirodalom érdekeit a legnagyobb ellentétre, s töltsen meg mérgével a viszontorlás poharát csordultig, ám lássa.» (113—114. l.)

Ez idézetekből kétségtelenül kitűnik, hogy Széchenyi nemcsak belső socialis forradalomtól tartott, hanem olyantól is, melyet a nemzetiségekkel, továbbá Ausztriával való ellentét idéz elő. A kortársak kevésbé vagy épen nem méltányolták Széchenyi aggodalmait. Csak 1849 után jutott ismét eszükbe Széchenyinek a «Politikai programtöredékekben» kifejezett jóslata.¹ Találón jellemzi az 1848 előtti és utáni általános véleményt Széchenyi művéről Szász Károly ref. püspöknek csak most nyilvánosságra jutott naplója (Budapesti Szemle, 1913), a melyben 1849 október 16-án e sorokat olvashatjuk: «Tennap este elolvasám Széchenyi *Programmtöredékeit*. Megjelenésekor, ezelőtt évekkkel, olvastam e művet de nem is értettem, tele is voltam Kossuthizmussal. Most

¹ Érdekes, hogy az 1843—1847 közt megjelent törvény- és országtudományi legjobb munkák közt felsorolja a *Programmtöredékeket* Zsoldos Ignác 1855 okt. 8.iki akadémiai jelentésében ilykép: «Ki ne emlékeznék illő méltánylással Gróf Széchenyi István — a nagy jósló — Politikai program-töredékéről (Pest, 1847). De mert a politika az Akadémia köréből különben is ki van zárva, s tán azért is, mert a kérdéses időben jégeső sűrűséggel hullott politicalai szó és írásbeli viták épen magát a politicát is leverték: ezeket említetlen hagyni most már tán tanácsosabb is.» A jelentést Zádor György is elfogadta.

látom, hogy a legnagyobb magyarnak minden jövendölései szóról-szóra, egész iszonyuságokban be teljesedtek.

Most elolvasni e könyvet, lehető legnagyobb, bár felette szomorú satisfactio azon ember iránt, kinek nagy lelke megtört, igaz szive megszakadt a honérti fájdalomban.»

Az egész vitát — úgy hiszem — a leghelyesebben a magyar nép döntötte el, egyaránt szívébe zárva mind a két nagy fiát, Széchenyi Istvánt és Kossuth Lajost, mint a hazaszeretet példaképeit. Az egyikről azt tudja, hogy neki köszönheti újjáéledését, a másiktól pedig azt, hogy jogokat szerzett neki és önbizalmat öntött beléje. Itt a magyar nép szívében békésen megvannak egymás mellett ők, kik életükben egymással elkeseredett harcban állottak.

Csak egy a szomorú, a mi a multból megmaradt és minden időkre emlékeztetőül szolgál, az, a mit Széchenyi a programmtöredékek egyik jegyzetében így fejez ki:

«Szerencsétlen nép! Csak borukor tud manevruirozni, szerencsés napokat utilisalni nem.»

VISZOTA GYULA.